

Смоляк Олег Степанович,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
вул. В. Винниченка, 10, м. Тернопіль, 46027

ORCID id 0000-0002-0435-5912

МУЗИЧНА СТИЛІСТИКА ЦЕРКОВНИХ КОЛЯД (ДО ПИТАННЯ ОНОВЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «НАРОДНА МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ»)

У статті розглянуто церковні коляди в аспекті їхнього входження в традиційну народну музичну культуру. Звернено увагу на історію походження пісень цього жанру та трансформаційні процеси, які відбулися з ними протягом останніх століть. Проаналізовано ритмічні форми вірша і мелодії церковних коляд, їх народномузичні форми, типи мелодичного становлення, ладозвукорядні будови. Визначено способи виконання церковних коляд, їх мелодичного і метричного становлення.

Ключові слова: вид виконання, ладозвукорядна будова, народномузична форма, ритмічна форма вірша і мелодії, тематика, церковні коляди.

Смоляк О.С.

Музыкальная стилистика церковных коляд

(к вопросу обновления учебной дисциплины «Народное музыкальное творчество»)

В статье рассмотрены церковные коляды в аспекте их вхождения в традиционную народную музыкальную культуру. Обращено внимание на историю происхождения песен этого жанра и трансформационные процессы, которые произошли с ними в течение последних веков. Проанализированы ритмические формы стиха и мелодии церковных коляд, их народномузыкальные формы, типы мелодического становления, ладозвукорядные построения. Определены способы выполнения церковных коляд, их мелодического и метрического становления.

Ключевые слова: вид исполнения, ладозвукорядное построение, народномузыкальная форма, ритмическая форма стиха и мелодии, тематика, церковные коляды.

Smolyak O.S.

Musical stylistics of church carols

(to the issue of updating the discipline "Folk Musical Creativity")

The article considers the religious carols as part of the modern Christmas holidays, including the performance of them during rites walking with "Vertep", "Shopka", "Koza", "Malanka" etc. It is traced over the processes of implementation of songs of this genre in traditional folk music culture. Attention is paid to the history of the origin to religious carols, their authorship and transformation processes that occurred to them during the last few centuries. It is analysed church carols, rhythmic forms of their verse and melodies, their folklore and musical forms, the types of melodic formation, and modal and sound row structure. It is defined the ways to perform the songs of this genre and adapt them into the local folk traditions.

Key words: way of performance, modal and sound row structure, folk music form, rhythmic form of lyrics and tune, structure, themes, church carols.

© Смоляк О.С., 2017

Вступ. У період становлення держави Україна важливе місце в навчальних планах вищих навчальних закладів повинні займати ті

дисципліни, які спрямовані на виховання у молодого покоління поваги до своєї традиційної культури. До пріоритетних у цьому переліку належить навчальний предмет «Народна музична

творчість». За радянських часів ця навчальна дисципліна була скерована на вивчення російської народної творчості, яка мала небагато спільного з місцевими народними традиціями кожної з республік, й тому вимагає докорінних змін у підходах до її викладання. Це передусім стосується зміни методологічних підходів щодо подачі фольклорного матеріалу.

При формуванні тем курсу «Народна музична творчість» потрібно насамперед звертати увагу на ті питання, які до сьогодні є недостатньо вивченими. Власне до таких і належать церковні коляди як складова теми «Пісні зимового календарно-обрядового циклу».

Огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез тощо. Вперше на входження церковних коляд у фольклорне середовище звернули увагу І. Франко [11], В. Гнатюк [5], Ф. Колесса [3–4], С. Людкевич [1]. Зокрема, І. Франко з цього приводу зазначав, що на початку ХХ ст. «...наш народ (галицький. — О.С.) зовсім переазбував стародавні колядки світські, а співає лиш ті книжні, церковні» [11, 7]. На жаль, цьому пласту зимової календарно-обрядової творчості ще недостатньо знайшлося місця у навчально-педагогічній літературі, хоча частково це питання висвітлювали у своїх працях А. Іваницький [2], Н. Супрун-Яремко [10], О. Смоляк [7–9] та ін. Через те церковні коляди як складова пісень зимового календарно-обрядового циклу повинні розглядатися на заняттях з предмета «Народна музична творчість».

Методологія дослідження полягає у застосуванні історико-спадкоємного методу як основи виявлення творчого набутку в системі оновлення української народної творчості. Зазначений методологічний підхід дає змогу розкрити та проаналізувати ті новації, які властиві новому народнопісенному жанру. Теоретичну базу складають праці Ф. Колесси [4], С. Грици [3], А. Іваницького [2], які дають можливість типологічно узагальнити досліджуваний матеріал.

Результати дослідження та обговорення. *Історія становлення церковних коляд.* Останнім часом одним з найпоширеніших пісенних жанрів у зимовому календарно-обрядовому циклі свят є церковні коляди. Вони майже повністю витіснили з різдвяного репертуару традиційні народні (дохристиянські) колядки і є домінуючим жанром у різдвяній обрядовості. «Активність їхнього входження у співочу фольклорну традицію припадає на кінець ХІХ — початок ХХ ст. До цього часу вони були позаобрядовим компонентом у церковному богослужінні й виконувалися лише до і після літургії протягом сорока днів від Христового Різдва» [12, 5].

Період формування жанру церковних коляд припадає на XVI–XVII ст. У цей же час починають з'являтися рукописні співаники (кантички), в яких і фіксуються такого роду різдвяні

пісні. Це «Зарваницький співаник» (1726 р.), «Супральський співаник» (40-ві роки ХVІІІ ст.), «Кам'янський богогласник» (1734 р.), «Збірник духовних пісень» Д. Левицького (1739 р.), «Збірник псалмів» (друга половина ХVІІІ ст.) та інші видання, в яких крім інших пісень були зафіксовані й церковні коляди.

Найвідомішими осередками творення церковних коляд були Львівська, Острозька, Луцька, Перемишльська семінарії та академії, ставропігійські школи та монастирі. Найбільш авторитетною інституцією культивування церковних коляд була Почаївська лавра. Вагомим доказом цього був надрукований у Почаївській лаврі в 1790 р. «Богогласник» — збірка кантів та побожних пісень з текстами та мелодіями, «надзвичайно цінна антологія нашого релігійного стихотворства з ХVІІ–ХVІІІ вв.» [7, 25]. Пізніше через посередництво інших збірок, зокрема через багаторазове видання жовківських «Коляд, або Пісень на Різдво Христове», вони поширилися спочатку по всій Галичині, а пізніше — і по всій Україні, дійшовши таким чином до кожної сільської та міської хати і витіснивши з ужитку стародавні традиційні дохристиянські колядки.

Тематика. Тематика церковних коляд базується на розповідях Нового Заповіту про народження Сина Божого — Ісуса Христа. Крім новонародженого Дитятка Божого, головними персонажами в сюжетах пісень цього жанру є Його Мати — Пречиста Діва Марія, опікун Йосиф, святі апостоли, єврейська мати Рахиль, що оплакує безневинно загублених царем Іродом малолітніх дітей, пастушки, які першими засвідчили народження маленького Ісусика, три царі.

У період національно-визвольних воєн українського народу проти більшовицьких окупантів (40–50-ті роки ХХ ст.) склалася група церковних коляд-новотворів, що переважно базуються на мелодіях, складених давніше, але наповнених новою патріотичною тематикою, яка розповідає про тяжке становище воїнів Української повстанської армії у підпіллі, а також про нестерпні умови патріотів-каторжан у далекому Сибіру.

Церковні коляди — це в основному пісні-гімни, які прославляють народження Ісуса Христа, хоча в меншій мірі зустрічаються сюжети ліричного, а то й драматичного характеру (коляди «А там Божа Мати по світі ходила», «Сумний Святий вечір в сорок третім році», «Землю юдейську нічка вкрива», «Не плач, Рахиле» та ін.). Серед колядного матеріалу є кілька пісень, які споріднені з колісковими («Свята ніч, тиха ніч», «Спи, Ісусе, спи», «На небі зірка ясна засяла») та жартівливими («Нині рожество Божого Дитяти», «Бог ся рождає, хто ж то може знати»).

Домінуючими в церковних колядах є мотиви вселюдської радості та благоговіння з нагоди появи на світ Господнього Сина — Ісуса Христа.

Ритмічна форма вірша і мелодії. Найпоширенішою ритмічною формою вірша в церковних колядах є дванадцятискладник 6+6 в ізоритмічному та гетероритмічному поєднаннях. «Найчастіше зустрічається гетероритмічна форма 6+6//4+4+6. Вона властива найбільшій кількості церковних коляд і позначена яскравими впливами літературної версифікації. Адже українському народному віршуванню в найбільшій мірі властивий ізоритмічний дванадцятискладник» [6, 136].

Часто уживаними ритмічними формами вірша в церковних колядах є одинадцятискладник 6+5 або 5+6 та десятискладник 5+5. Одинадцятискладник представлений трьома модифікаціями: 5+6 без приспівів та з приспівами; 6+5 без приспівів та з приспівами та 4+4+3 із приспівом. До речі, друга модифікаційна форма репрезентує сапфічну віршову строфу, «яка склалася у старогрецькій поезії, активно використовувалася у середньовічній українській книжній поезії і залишила свій відбиток на жанрі-новотворі, яким стала християнська коляда» [6, 209]. Варто зазначити, що найбільші видозміни відбулися з третім віршем сапфічної строфи, він переважно став дворядковим із ритмічною будовою 4+4 або набув форми приспіву. Також нестабільним у своїй будові виявився адоній, зокрема, він відчутний у колядах «На Рождество Христа ангел прилетів» та «Рождество Христове весь мир празнує» (тут він став семискладовим).

Ізоритмічний десятискладник 5+5 також властивий церковним колядам. Але, на відміну від традиційної колядкової форми, в деяких віршах він часто має ухил до дванадцятискладника або восьмискладника у формі ізоритмічної (6+6, 4+4) та гетероритмічної (5+3) побудов. У церковних колядах особливо часто останній вірш виступає укороченим на два склади 5+5//5+5//5+5//5+3, а також зустрічається так звана мікросапфічна строфа із збільшеним адонієм: 5+5//4+4//4+4//7. Вона властива колядам «Спи, Ісусе, спи» та «По всьому світу стала новина».

Восьмискладова та дев'ятискладова ритмічні форми вірша церковним колядам менш властиві. Але це не дає підстав стверджувати явний пріоритет у них традиційних віршових форм над новачіями, які склалися в середньовічній європейській та українській поезії.

Найбільш поширеною формою силабомелодичного ритму в сегментах церковних коляд є об'єднання (до речі, ця силабомелодична модель є типовою для традиційних народних колядок [6, 130]), зокрема у п'ятискладнику (εεεεθ), трискладнику (εεθ), шестискладнику (εεεεθθ), чотирискладнику (εεθθ) та семискладнику (εεεεθθη). Крім цього, в церковних колядах часто вживаються репетиційні форми силабомелодичних моделей та об'єднання з дробленням або дроблення з об'єднанням. Сегментна організація

дроблення у цих піснях зустрічається рідко. Аналіз силабомелодичних моделей у сегментах дає підстави стверджувати, що вони в переважній більшості близькі до традиційних народних колядок і зазвичай є похідними від них. Тут, як правило, діє природна інерція та закономірність в оновленні жанру.

На відміну від традиційних силабомелодичних моделей у церковних колядах часто зустрічаються складні ритмічні поєднання, тобто об'єднання з дробленням, дроблення з об'єднанням, подвійне об'єднання, потрійне дроблення та ін. Розмаїття силабомелодичних форм є характерним для пісень напливового походження і є їхньою домінуючою ознакою.

Метрична будова. Церковні коляди розмаїті метричними формами. У них часто поєднуються прості та складні метри з перевагою шестидольних та дванадцятидольних (останні є типовими для колискових пісень і асоціативно споріднені з актом заколисування дитини). В аналізованих колядах зустрічаються й мішані метри, зокрема п'ятидольні та семидольні. А це також є одним із доказів становлення жанру та приналежності його до пісень напливового походження. Деякі коляди яскраво позначені іноетнічними впливами, особливо польськими. Зокрема, мазуркова та оберекова метрика властива таким колядам, як «Новая радість світу ся з'явила», «В Вифлеємі місті Христос ся родив», «Видить Бог, видить Творець» та ін. Ця метрична організація, скоріше за все, є «доказом активного впливу на становлення колядного жанру інструментальної музики, зокрема лютневої, яка була розповсюджена в цей час у міському побуті на західноукраїнських землях» [6, 218–219].

Народномузична форма. Для церковних коляд найбільш властивими є дворядкові та чотирирядкові народномузичні форми варіаційного розвитку. Також простежуються двочастинні побудови, в яких друга частина за конструктивними елементами значно більша за першу. Це спостерігається в таких колядах, як «Небо і земля нині торжествують», «Днесь поюще купно іграймо», «Землю юдейську нічка вкрива» та ін. Таким чином, як зазначає Л. Корній, «у кантах (церковних колядах. — О.С.) відбувався процес кристалізації класичних форм періоду і двочастинної форми, які почали формуватися в епоху бароко, а завершилися в епоху класицизму» [6, 216].

Крім вищезазначених, у церковних колядах зустрічаються п'ятирядкові, шестирядкові та трирядкові форми. Перші властиві таким колядам, як «Свята ніч», «Вселенная, веселися», «Вістку голосити світу зірниця», «На рождество Христа всі ми веселі», другі — колядам «Днесь поюще купно іграймо», «По всьому світу стала новина», «Добрий вечір всім вам, щаслива година».

Поширеною у церковних колядах є сапфічна форма (її назву ми перейняли від аналогічної назви

строфи) з деякими модифікаційними елементами у її структуруванні. У своїй основі вона є тричасинною типу АВВС з дворазовим повторенням другого речення. Сапфічна форма притаманна таким церковним колядам, як «Що то за предиво», «В Вифлеємі місті Христос ся родив», «Рожество Христове весь мир празнує» та ін. Зауважимо, що модифікаційні елементи у цій формі найбільше торкнулися третього рядка, який часто виступає двічі або й тричі повторюваним з ритмічною формою вірша 4+4 або 4+3. Така модифікація сформувалася, найвірогідніше, під впливом місцевого книжного віршування.

Мелодика. Пріоритетною в церковних колядах є кантиленна мелодика, хоча часто зустрічається й моторна. У фольклорному середовищі відбулася трансформація мелодичного типу становлення, скоріше за все, під впливом традиційного народного виконавства. Якщо у найдавніших друкованих джерелах, зокрема в почаївському «Богогласнику», при колядах позначені повільні темпи (така ж картина властива й колядам, які останнім часом виконуються в культових приміщеннях), то у фольклорному середовищі вони виконуються помірно, а то й жваво. Тут насамперед позначилося традиційне різдвяне виконавство, адже традиційні народні колядки завжди виконувалися жваво.

Ладозвукорядна будова. Ладозвукорядний амбітус у церковних колядах значно ширший, ніж у традиційних народних колядках. У них переважно зустрічаються пентахордно-гексахордні, а також семиступеневі та октавні ладозвукоряди (переважають попередні). Широкий об'єм ладозвукорядів у церковних колядах пояснюється передусім домінуванням у музичній свідомості укладачів гармонічного способу мислення. Адже їхніми творцями, як вже зазначалося, були священики, дяки, учні навчальних закладів, які мали відповідну музичну освіту й безпосередню орієнтацію на європейську музичну культуру. Це особливо відчувається в секвенційному розвитку мелодичних поспівок, у серединних та прикінцевих кадансах, у інтервалах тощо. Формування колядок у вузьких ладозвукорядах позначене модальним способом мислення їхніх авторів і спрямоване на дотримання традиційних ладових кальок.

Серед семиступеневих та октавних ладозвукорядів найуживанішими є іонійський та еолійський плагальні та автентичні поєднання, а серед вузьких — іонійський пентахорд із субсекундою та субквартою. Церковним колядам також властиві іонійський тетрахорд та гексахорд. Еолійські вузькі

ладозвукоряди зустрічаються зрідка. Пріоритетним у церковних колядах є іонійське (мажорне) забарвлення, яке визначене самою подією народження Сина Божого — Ісуса Христа.

Виконання церковних коляд. Зазвичай у фольклорному середовищі церковні коляди виконуються гуртами різних вікових груп. В Україні колядувати починають від Святого вечора і закінчують третім днем різдвяних свят.

Виконуються церковні коляди в основному способом «терцієвої втори» або триголосо з гармонічною основою (діти відтворюють їх одноголосо). У церквах коляди співають від Різдва до Стрітня, тобто протягом 40 днів. Пріоритет у виконанні коляд у народному середовищі мають чоловічі або парубочі гурти. Їх виконують у сінях або в оселях з обов'язковим післяколядним віншуванням християнського змісту.

Церковні коляди, крім виконання основної функції колядування, є складовими елементами й інших обрядових дійств — «Вертепу», «Іродів», «Шопки», «Кози», «Ведмедя», «Коня» тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, через глибоку християнізацію України церковні коляди, що оспівують народження Ісуса Христа, з кінця XIX ст. дедалі активніше витісняють традиційні народні колядки і в другій половині XX ст. вже повністю домінують над останніми у фольклорному середовищі. Їхня музична стилістика має низку як традиційних, так і новаторських елементів. До традиційних належать ритмічні форми вірша і мелодії (десятискладник 5+5 і дванадцятискладник 6+6) з силабомелодичною моделлю об'єднання (εεεεθ чи εεεεθθ), дворядкові та чотирирядкові народно-музичні форми із приспіваними та сапфічна форма. Пріоритет мають комбіновані ладозвукоряди (плагальне та автентичне поєднання двох тетрахордів), хоча часто зустрічаються й вузькооб'ємні ладозвукоряди (тетрахорди та пентахорди). Групу новаційних елементів складають гетероритмічні строфічні форми, силабомелодичні моделі — дроблення з об'єднанням, чотирирядкові народно-музичні форми з великими приспіваними, широкі ладозвукорядні побудови (плагальне та автентичне поєднання пентахордів) та гармонічний спосіб їхнього відтворення. Все це в цілому вплинуло на формування нового народнопісенного жанру, який отримав назву «церковні коляди».

Етномузикознавці лише починають звертати увагу на церковні коляди як народнопісенний жанр, тож вони потребують подальшого системного та більш глибокого дослідження.

ДЖЕРЕЛА

1. Галицько-руські народні мелодії / [збір. на фонограф Й. Роздольський, списав і зредагував С. Людкевич] // Етнографічний збірник видає Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. — Л. : 3 друк. НТШ, 1906. — Т. 21. — Ч. 1. — 177 с., з нот.

2. *Іваницький А.І.* Українська народна музична творчість : навч. посіб. для вищ і серед. навч. закладів / А.І. Іваницький. — К. : Муз. Україна, 1990. — 333 с.
3. *Колесса Ф.* Ритміка українських народних пісень / Ф. Колесса // Ф.М. Колесса. Музикознавчі праці / [підгот. до друку С.Й. Грица]. — К., 1970. — С. 25–233.
4. *Колесса Ф.* Українська усна словесність / Ф. Колесса. — Л. : Просвіта, 1938. — 648 с.
5. Колядки і щедрівки / [зібрав В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка. Накладом Наукового товариства ім. Шевченка. — Л., 1914. — Т. 35. — XXXIV, 269 [1] с.
6. *Корній Л.* Історія української музики. Частина перша (від найдавніших часів до середини XVIII ст.) / Л. Корній. — Київ–Харків–Нью-Йорк : МП Коць, 1996. — 314 с.
7. *Смоляк О.* Український дитячий музичний фольклор. Підручник-хрестоматія для викладачів та учнів. Вип. 1. / О. Смоляк. — Т. : Лілея, 1998. — 80 с.
8. *Смоляк О.* Церковні пісні / О. Смоляк // Церковні пісні для мішаних та однорідних хорів / [ред.-упоряд. О. Смоляк]. — Т., 1994. — С. 4–10.
9. *Смоляк О.С.* Музичний фольклор Тернопільщини. Підручник-хрестоматія / О.С. Смоляк. — Т. : Астон, 2011. — 140 с.
10. *Супрун-Яремко Н.* Колядки і щедрівки Кубані: Фонографічний збірник // Антологія українських народних пісень Кубані. Вип. 1 / Н. Супрун-Яремко. — Рівне : Волинські обереги, 2007. — 184 с.
11. *Франко І.* Наші коляди / І. Франко // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. / [редкол.: М.Д. Бернштейн та ін.]. — К., 1980. — Т. 28. — С. 7–41.
12. *Щурат В.* Із студій над почаївським Богогласником. Квестиї авторства і часу повстання деяких пісень. — Львів (рукопис).

REFERENCES

1. Halytsko-ruski narodni melodii [Galicia-Ruthenian Folk Melodies] / [zibr. na fonohraf I. Rozdolskyi, spysav i zredahuvav S. Liudkevych] // Etnohrafichniy zbirnyk vydaie Etnohrafichna komisiia Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. Lviv, 1906. Shevchenko Science Society, Vol. 21, part. 1. — 177 s. (in Ukrainian).
2. *Ivanytskyi, A.I.* Ukrainska narodna muzychna tvorchist [Ukrainian Folk Musical Art], manual for higher and secondary educational institutions, Kyiv, Muzychna Ukraina, 1990. — 333 s. (in Ukrainian).
3. *Kolessa F.* Rytmika ukrayinskykh narodnykh pisen [Rhythm of Ukrainian Folk Songs]. F. Kolessa // F.M. Kolessa. Muzykoznavchi pratsi / [pidhot. do druku S.I. Hrytsa]. — K., 1970. — S. 25–233.
4. Koliadky i shchedrivky [Christmas Carols and New Year Songs]. [zibrav V. Hnatyuk] // Etnohrafichniy zbirnyk. Vydaie Etnohrafichna komisiia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Nakladom Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. — L., 1914. — T. 35. — XXXIV, 269 [1] s.
6. *Kornii L.* Istoriiia ukrayinskoï muzyky [History of Ukrainian Music]. Chastyna persha (vid naidavnishykh chasiv do seredyiny XVIII st.) / L. Kornii. — Kyiv–Kharkiv–Niu-York : MP Kots, 1996. — 314 s.
7. *Smoliak O.* Ukrainskyi dytiachyi muzychnyi folklor [Ukrainian Children Musical Folklore]. Pidruchnykhrestomatiiia dlia vykladachiv ta uchniv. Vyp. 1. / O. Smoliak. — T. : Lileia, 1998. — 80 s.
8. *Smoliak O.* Tserkovni pisni [Church Songs]. O. Smoliak // Tserkovni pisni dlia mishanykh ta odnoridnykh khoriv / [red.-uporiad. O. Smoliak]. — T., 1994. — S. 4–10.
9. *Smoliak O.S.* Muzychnyi folklor Ternopilshchyny [Musical Folklore of Ternopil region]. Pidruchnykhrestomatiiia / O.S. Smoliak. — T. : Aston, 2011. — 140 s.
10. *Suprun-Yaremko N.* Koliadky i shchedrivky Kubani: fonohrafichniy zbirnyk [Christmas Carols and New Year Songs of Kuban, phonographic collection]. Antolohiia ukraiinskykh narodnykh pisen Kubani. Vyp. 1 / N. Suprun-Yaremko. — Rivne : Volynski oberehy, 2007. — 184 s.
11. *Franko I.* Nashi koliady [Our Carols]. I. Franko // Ivan Franko. Zibrannia tvoriv : u 50 t. / [redkol.: M.D. Bernshtein ta in.]. — K., 1980. — T. 28. — S. 7–41.
12. *Shchurat V.* Iz studii nad pochayivskym Bohohlasnykom. Kvestyi avtorstva i chasu povstannia deiakykh pisen [From Studies of Pochayiv Bohohlasnyk. Kvestyi authorship and time of the uprising of some songs]. — Lviv (rukopys).